

מי ששאל שאלות דומות לאלה – עוד לפני ההתפתחויות האחרונות – כבר בראשית התקופה המודרנית, הוא ענק הספרות העולמית, לב נ. טולסטוי (1828–1910), שספרו **כתבי הגות** רואה עתה אור בעברית (תרגמה והוסיפה הערות: דינה מרקון; עריכה מדעית: ולדימיר פפרני, הוצאת כרמל, 2015). בספר כמה חטיבות. החטיבה הראשונה קרויה "מסכתות" והיא כוללת את "וידוי", "אמונתו מהי", "על החיים", ו"מכתב", המתארות את התמודדותו המעמיקה של גאון הרוח הרוסי בשאלת אמונתו הדתית. ארון כאן, לפי שעה, בראשונה בלבד, "וידוי".

ולדימיר פפרני, מחבר ה"מבוא למחשבה הדתית של טולסטוי" בספר, מייחס את ראשית חשיבתו של טולסטוי בנושא לאירוע בעיר אַרְזֶמְס בתחילת ספטמבר 1869. לרגל נסיעת עסקים, התאכסן טולסטוי בבית מלון בעיר זו שבפלך פְּנֶזָה. בלילה התרחש מה שכינה אחר כך במכתב לאשתו "אֵימַת אַרְזֶמְס", אשר תיאורה המפורט מופיע בסיפור "רשימותיו של מטורף" שהתפרסם אחר מותו. ואילו לאשתו כתב טולסטוי: "לפתע פתאום אחזו בי שיממון, פחד ואימה. על הכל כיסתה בענת חיי האובדים... כבר הלכתי לישון, אבל רק נשכבתי וזינקתי מרוב בחילה מהסוג שחשים לפני הקאה. היתה זו אימת השיממון הרוחני. באורח מוזר חיים ומוות התמזגו לאחד. משהו שישע נפשי לגורים, אבל נפשי לא כלתה." פפרני מוסיף כי טולסטוי, שחווה מן הסתם משבר אישי עמוק, הבין מיד כי יש לכך משמעות כוללת המבטאת את מצבו כאדם מודרני. את טיב המשבר מנסח פפרני במילים המופיעות בהמשך אינספור פעמים בכתבי טולסטוי, באופן תמציתי ופרדוקסלי: "שלא כפשוטי העם המשתייכים לעולם המסורתי של אמונות דתיות אשר נותנות משמעות לחייהם, לאדם המודרני אין כל אמונה, ולכן אין לחייו שום משמעות. על כן נידון האדם המודרני למפגש עם הלא כלום, עם הריק המוחלט ובסופו של דבר עם המוות. ממצב זה יש רק שתי דרכי מוצא: חיסול עצמי, או אימוץ הדת, שהיא לברדה מסוגלת לשוות משמעות לחיים שהתרוקנו מכל ערך" (עמ' 8).

זוהי נקודת המוצא שממנה יוצא טולסטוי למסע חיפוש מורכב ב"וידוי". מצד אחד הוא מבקש להראות כי האמונה לברדה נותנת משמעות לחיים; מצד שני הוא מבקש להראות כי אין זו האמונה השקרית של הדתות הגדולות, אלא אמונה אמיתית שאותה הוא מבקש. "וידוי" הוא מסמך מורכב ומלא סתירות, אולם אלה הן שעושות את כתיבתו כה עמוקה וכובשת. תחילה הוא מראה כיצד כנער צעיר כבר ידע שאין אלוהים; אחר כך הסתלק כליל מן האמונה; וכעבור זמן חדל לגמרי לבקר בכנסייה. אלא שכל מהלך אצל טולסטוי גורר תמיד גם את היפוכו: "הפסקתי להאמין במה שניטע בי מילדותי, אבל האמנתי במשהו. במה האמנתי? בשום אופן איני יכול לומר. האמנתי באלוהים, או ליתר דיוק לא שללתי את קיומו. אבל איזה אלוהים? לא יכולתי לומר" (עמ' 35). כלומר, הפסיק להאמין ועדיין האמין. התהפוכות והטלטלות הללו נמשכות ב"וידוי" לכל אורכו. מאוחר יותר בחייו, לאחר שהפך לאמן ולסופר ידוע, היתה לו האמונה לרגע למעין דת חדשה. "האמונה בחשיבות השירה היתה דת, ואני הייתי אחד מכוהניה... אך בשנה השנייה והשלישית התחלתי לפקפק בנכונות האמונה הזו". המטוטלת נשאה אותו אל הקוטב הנגדי: "נוכחתי לדעת שכמעט כל כוהני הדת הזאת, הסופרים, הם אנשים לא מוסריים, בני אדם רעים ובעלי אופי בזוי" (עמ' 38). לפיכך הפך בהמשך למטיף חברתי, מאמין ב"קדמה", שבה ראה עתה חזות הכל. אבל גם אמונתו בקדמה לא ארכה זמן רב: "מראה של הוצאה להורג, בעת שהותי בפאריס, חשף בפני את רופפות הדעה הקדומה הגורמת לי להאמין בקדמה. הבנתי, ששום תיאוריות על תבניות ועל קדמה אינן יכולות להצדיק את המעשה

משני צדי הגדר

דומה שהן המקטרגים והן המסנגרים על ספרה של דורית רביניאן **גדר חיה**, לא קראו את הספר, או שלא הבינו מה שקראו. הראשונים סבורים שזהו ספר המטיף להתבוללות (וזה רע), האחרונים סבורים שזהו ספר על אהבה חוצת גבולות (וזה טוב). כל אחד קורא אותו קריאה פוליטית רדודה לפי השקפתו (וזה גרוע). רביניאן כתבה רומן מורכב ורגיש על אהבתם של ליאת מישראל וחילמי מרמאללה המתרחשת בניו יורק. זוהי אהבה טרגית, בדיוק מפני שאין בה התבוללות ואין בה חציית גבולות טוטלית. הן ליאת והן חילמי שומרים על זהותם העצמית (היהודית, פלסטינית) חרף אהבתם, ולכן, במצב הנוכחי, סופה אסון (חילמי טובע בים תל אביב). רביניאן איננה ממלאת לא אחר ציפיות הציונות-המשיחית מימין, ולא אחר ציפיות הפוסט-ציונות משמאל. (מצד זה היו אף מי שכינו את ספרה לא רדיקלי מספיק, והיתה גם מי שגינתה את דברי ההסבר של הסופרת כמי "שמיישרת קו עם משרד החינוך").

אך זו גדולתו של הרומן ושל רביניאן, ששום צד אינו מסיים את הקריאה בספר וכל תאוותו בידו. מה שמצער הוא שהקריאה נעשתה בימינו כל כך מגזרית וחד-צדדית, והספר הפך לאבן שמיידים אלה באלה.

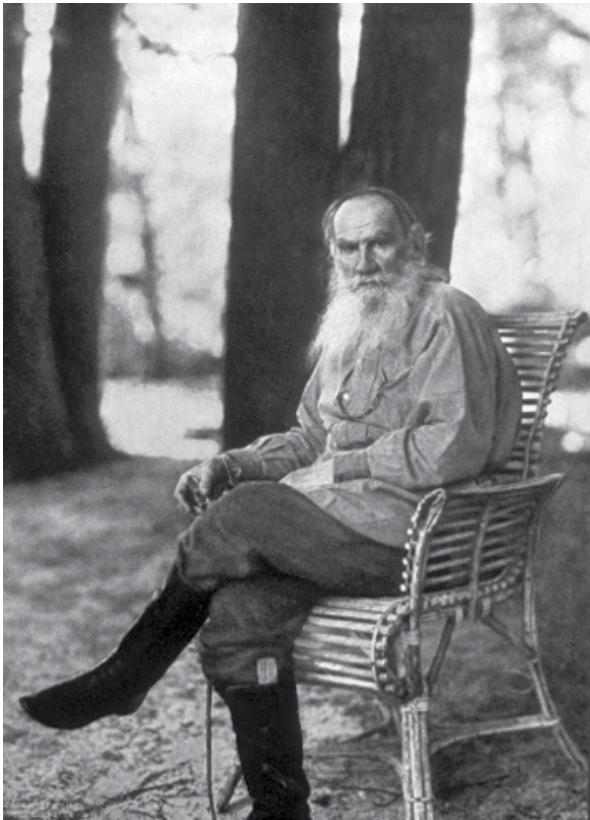
כיתת אמן: האמונה לפי טולסטוי

"במקום שישנם חיים, ישנה אמונה המאפשרת אותם" (עמ' 66).

במאות התשע-עשרה והעשרים נראה היה כי הנאורות החילונית במערב הגיעה לשיא כוחה עד שכל משקיף חסר פניות היה בטוח כי בעתיד הלא רחוק היא תהיה ההשקפה השלטת בעולם. והנה, לא כך קרה במאה העשרים ואחת, שבה אנו עדים לתחייה דתית חסרת תקדים. יש אף חוקרים המכנים תקופה זו "פוסט-חילונית" (על משקל פוסט-מודרנית, כלומר זו שאחרי החילונית). ואין מדובר רק בהקצנה פונדמנטליסטית של תנועות ג'יהאדיסטיות ומשיחיות (באיסלאם וביהדות), אלא גם בהתרחבות השיח הדתי-ליברלי במדינות רווחה משגשגות. בכתבה ב'מוסף הארץ' (11.12.15) על "הרפורמיסטים של אופסלה" שבשוודיה, דווח כי בכנסייה זו חברים כיום 6.5 מיליון חברים שהם 65% מאזרחי שוודיה. (דומה שבישראל "המסורתית" איננו זוכים למספרים כאלה). מאליה עולה השאלה כיצד להסביר התפתחות שכזאת? ומה מביא אזרחים מבוססים באחת המדינות המתקדמות בעולם אל חיקה של הכנסייה דווקא?

תבואה בשדות, חיו בצוותא [...] הם לימדו אותי לחשוב, והנה אני, יציר כפיהם, החושב במחשבותיהם ובמילותיהם, הוכחתי להם – שחיייהם הם הבל! (עמ' 62). דברים נפלאים אלה נותרו כמעט בלתי ידועים לעומת דבריו המפורסמים של ולטר בנימין, למשל, על "מלאך ההיסטוריה" המתקדם בגבו אל העתיד ורואה בעיניים קמות את העבר נפרש מאחוריו כגל הריסות, שידוע לצפצף כל היסטוריון חדש.

טולסטוי כתב כי הטירוף הזה של "הבלות החיים", אופייני במיוחד לאנשים ליברלים מלומדים. ואילו הוא התפכח ממנו. "חשתי שאם ברצוני לחיות ולהבין את משמעות החיים, הרי עלי לחפש אותה לא אצל אלה אשר איברו את משמעותם, אלא אצל אותם מיליארי בני אדם, המחוללים את החיים ונושאים אותם על גבם" (עמ' 63).

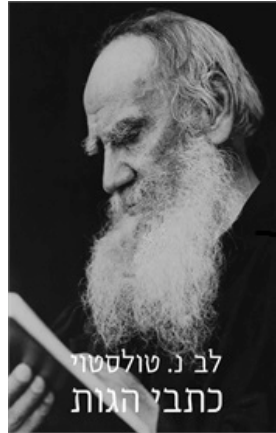

טולסטוי, 1908

משהחל ללמוד זאת התברר לו, כי הידע התבוני שלו אינו מעניק משמעות לחייו, בעוד שלאנושות כולה יש ידע המעניק משמעות לחייה. לידע זה הוא קורא אמונה:

"הידע התבוני, המגולם במלומדים ובחכמים, שולל את משמעות החיים, ואילו המון עצום ורב של בני אדם, האנושות כולה – מכירים בקיומה. ידע זה הוא אמונה, אותה אמונה שלא יכולתי שלא להשליכה. מצבי היה מחריד. ידעתי שלא אמצא בידע התבוני דבר לכד משלילת החיים, ובאמונה (לא אמצא) דבר לכד משלילת התבונה, שהיא עוד יותר בלתי מתקבלת על הדעת. לפי הידע התבוני, יצא שהחיים הם רעה גדולה; לפי האמונה יצא, שכדי להבין את משמעות החיים, עלי להתכחש לתבונה" (עמ' 64).

טולסטוי נקלע לכאורה לדילמה שאין לה פתרון, אבל לא ממש, שכן "תבונה" ו"אמונה" אינן מוציאות זו את זו בהכרח. בצעירותו "לא היה יכול שלא להשליך" את האמונה מפני התבונה, כפי שהוא כותב, אבל בכגרותו הבין שאין משמעות לחייו בלעדיתה. לכן מה שעליו לעשות זה לתחום את גבולות כל אחת מהן. מהי תבונה,

הזה" (עמ' 40). בשובו מחו"ל התמסר טולסטוי לקידום מעמד האיכרים ולחינוך ילדיהם. בתקופה זו התחתן והשתקע באחוזתו יסנאיה פוליאנה. אולם אף שאהב את החיים בכפר, הגיע גם שם למשבר ששיאו היה, כאמור, בליל ארזוס: "החיים שלי נעצרו. יכולתי לנשום, לאכול, לשתות, לישון, ויכולתי גם לא לנשום, לא לאכול, לא לשתות ולא לנשום. אך חיים לא היו לי" (עמ' 43). טולסטוי חש כי הגיע לשפת תהום, כי החיים הם הבל, כי היו לו לזרא, וביקש לשלוח יד בנפשו. וכל

זה בשיא חייו כאשר הטוב מקיף אותו, הוא בן חמישים ובמלוא כוחו היצירתי, נשוי לאשה טובה ואוהבת, אב לילדים, בעל אחוזה משגשגת. אולם טולסטוי הוא הוגה עיקש המסרב להיכנע בפשטות גם לתיאור המשבר שעבר. משהו במחשבתו נראה לו שגוי והוא מנסח מחדש את שאלת חייו והחיים בכלל: "לשם מה עלי לחיות, לשם מה עלי לרצות משהו, לשם מה עלי לעשות משהו?" (עמ' 48). מתברר לו שלכל הידע האנושי, המדעי והפילוסופי, אין תשובות על שאלות אלה. וכאן מתחוללת עוד תפנית במחשבתו. לאחר שלא מצא הסבר בתורות המלומדות, החל לחפש אחריו בחיים עצמם. תחילה התבונן בסביבתו הקרובה, בני אדם במצב זהה לשלו בהשכלתם ובאורח חייהם. בקרב אלה מצא ארבע עמדות: המתעלמים מהבעיה; המודעים לה, אך בוחרים בחיים הדוניסטיים של הנאה; האמיצים, שיש בכוחם לשים קץ לחייהם; והחלשים הממשיכים לחיות את חייהם העלובים (את עצמו הוא מונה ביניהם). אבל גם מסקנה זו (כרגיל אצל טולסטוי), מעוררת ספק בלבו. "עתה אני רואה שאם לא שלחתי יד בנפשי, הרי הסיבה היתה הכרה עמומה בכך, שלא צדקתי במחשבתי". ושוב הוא לא מוותר לעצמו כמלוא הנימה, ולא מרשה שום זיוף. ויש לו טענה מוצקה, נגד עצמו: "החיים הם רעה הבלותית, אמרתי לעצמי. בזאת אין ספק. אבל אני עדיין חי, והאנושות כולה חיה וממשיכה לחיות. איך זה ייתכן? לשם מה היא חיה, אם היא יכולה שלא לחיות?" (עמ' 60).

במאמר מוסגר אומר כי טענה חזקה זו תקפה עד היום נגד כל מיני הוגים ביקורתיים רואי שחורות (אגמבן, פאזולני, אופיר), השייכים לאסכולה אפוקליפטית והמדברים על העולם כעל "פלנטה שוקעת" שסופה קרוב. טולסטוי לא רואה זאת כך. יתר על כן, התובנה שהחיים "הם רעה הבלותית" איננה חכמה בעיניו. ולראיה, היא אינה עושה שום רושם על האנשים הפשוטים דווקא: "גם האנשים הפשוטים שמעו עליה, אבל הם ממשיכים לחיות, ואפילו אינם מעלים בדעתם לפקפק בטעם חייהם" (עמ' 61). כאן מחולל טולסטוי תפנית נוספת, הוא פונה אל חוכמת "האנשים הפשוטים" כאל מקור של ידע שנבצר מ"החכמים", שעליהם הוא כותב בסרקזם ובאירוניה: "איש אינו מפריע לי ולשופנהאואר לשלול את החיים. אבל במקרה כזה שלח יד בנפשו – והפסק לרדוף בהם". (במילים אחרות: shoot, don't talk). "חוכמת החכמים" לא העניקה להם את סוד משמעות החיים, בעוד "מיליוני בני אדם אינם מפקפקים במשמעות חייהם". טולסטוי מביט על תולדות המין האנושי מראשיתו עד ימיו מתוך הערכה עמוקה: "הם כרו ברזל, לימדו אותנו לברא יערות, בייתו פרות וסוסים, זרעו

אלוהים. ודאות היותו או אינתו של אלוהים אינה אפשרית, אבל אפשר לחיות בחיפוש מתמיד אחריו. וכך הוא מגיע אל הנוסחה הגואלת, שהיא לא פחות מגאונית בעיני: "חיה בעורך מבקש אלוהים, ואז לא יהיו חיך נעדרי אלוהים" (עמ' 76).

דומה שכוחה של השקפה זו לחולל שינוי הוא עצום כפי שהוא מעיד על שקרה לו כשגילה אותה: "הכל בתוכי וסביבי הוא באור עז מאי פעם, ואור זה כבר לא סר מעלי. ניצלתי מהתאבדות". כוח החיים שנטש אותו שב אליו. הוא חזר להאמין ברצון שיצר אותו. תכלית חייו היא להיות אדם טוב יותר. כלומר, לחיות מתוך תואם רב יותר עם הרצון הזה.

תם ולא נשלם. עד כאן "וידוי", המסכת הראשונה מתוך ארבע. אבל המסע לא מסתיים בכך. שאלות חדשות עולות וצפות במוחו הרותח של הגאון הרוסי. וכך הוא מסכם חלק זה בספרו: "אין לי ספק שיש אמת בתורת האמונה; אך אין לי ספק גם שיש בה כזב, ועלי למצוא את האמת והכזב ולהפרידם. מה הם היסודות הכוזבים ומה הם יסודות האמת שמצאתי, ולא להא לה מסקנות הגעתי - דברים אלה כלולים בפרקים הבאים בחיבורי" (עמ' 88) במסכת השנייה הקרויה "אמונתי".

על כך, אולי, בגיליון הבא.

מחאה מורכבת

ספר שיריו החדש, השלישי, של שבתאי מג'ר מפריד דבר מדבר (ספרי עתון 77, 2015) הוא ספר מורכב, כתוב בלשון מוצפנת משהו, שלא תמיד מובנת בקריאה ראשונה. לכן בבואי לכתוב רשימה זו לא ניסיתי להקיפו במלואו, אלא ייחדתי דברי למוטיב אחד, מרכזי אמנם, שבלט לעיני כבר בקריאה הראשונה. כוונתי לשיר 'מחאה' (עמ' 86), לקראת סופו, שכאילו עושה לפתע מעין פניית פרסה ביחס לכל מה שקדם לו, ואומר דברים גלויים וישירים.

מחאה

אַתָּה מְצִיעַ מַחָאָה
וְהִיא לְמַעֲשֵׂה חוֹנָה בְּחוּפִים בְּטוֹחִים.
אַתָּה מְתִישֵׁב עַל כֶּסֶף מְשֻׁרְדִי
וְקוֹרֵא בְּתוֹךְ עֲצָמָךְ: אֲנִי יוֹצֵר.
לְמַלְאִים שְׁלֶךְ אֵין עֲדִין קוֹל
אֲבָל אַתָּה מְמַשֵּׁךְ וְשׁוֹלַח מְלִים
וּמְתַחֵל לְאֲמִין שְׁאֵתָה בְּאֲמַת מְסֻגָּל;
בְּשִׂאֲרִית פֶּכֶחֶן עוֹד מְבַחֵין
שֶׁחֶסֶרְתָּ אוֹת בְּמִלָּה וְהַמְשַׁכְּתָּ
כְּאֵלוֹ הַמְצֵאתָ בְּטוֹי חֲדָשׁ, וְאִם לֹא הִיִּית עֵינְךָ
הִיִּית וְדָאִי מְרוֹצָה; בִּינְתִים שׁוֹם דְּבַר רְצִינִי
אֵינְנוּ יוֹצֵא, אֲבָל אֵין בְּעֵיהָ לְכַנּוֹת אֵת זֶה
מַחָאָה, כִּי זֶה הָעֵנִין בְּסוּפוֹ שֶׁל דְּבַר
וְהִשְׁאָר עַל הַיִּין.

השיר הזה הוא שיר של ביקורת עצמית, אבל לא רק. הוא מלגלג בו על המשורר היושב במשרדו ושולח מילים לחלל העולם, כדי שיחוללו בו דבר מה. הוא מתחיל "לאמין" שהוא מסוגל, ולא מבחין שהחסיר "אות במילה" (צ"ל: להאמין), וממשיך כאילו המציא "ביטוי חדש". הוא איננו יוצר שום דבר רציני באמת, אבל אין לו

דומה שאנו פחות או יותר יודעים, אבל מהי בדיוק אמונה? ובכן, אמונה לפי הגדרתו היא משמעות החיים (תהיה אשר תהיה): "במקום שישנם חיים ישנה אמונה, המאפשרת אותם חיים" (עמ' 66). האמונה אולי שונה מאדם לאדם, אבל תוצאתה אחת: "האמונה מעניקה לקיומו הסופי של האדם משמעות השאולה מן האינסוף - משמעות שהסבל, המצוקה והמוות, אינם יכולים לכלות". יתר על כן, טולסטוי מסייג את זיקת האמונה הזו לאלוהים. אמונה, הוא אומר, אינה בהכרח התגלות (אם כי זה אחד מסימניה), איננה רק יחסו של אדם לאלוהים (כי הגדרתה קודמת להגדרתו), אלא היא בעיקרה מה שהוא שב ומנסח באופנים שונים: "אמונה היא כוח החיים. אם האדם חי, הרי יש בהכרח משהו שהוא מאמין בו. אלמלא האמין שיש בשבילי מה לחיות, לא היה חי" (שם).

סוג כזה של אמונה הוא בעיניו אמונת אמת, והוא מוצא אותו דווקא בקרב האנשים הפשוטים, העמלים והעניים ביותר. "נוכחתי לדעת שכל חייהם של אנשים אלה עוברים עליהם בעמל קשה, ואי שביעות רצונם מן החיים פחותה מזאת של העשירים" (עמ' 70). טולסטוי מעיד כי למד לאהוב אנשים אלה: "התחלתי לאהוב בני אדם אלה. ככל שהתעמקתי בחייהם, כן אהבתי אותם יותר וכן נעשה גם לי קל יותר לחיות. הבנתי שהמשמעות המוענקה לחיים אלה היא אמת, וקיבלתי אותה" (עמ' 71). הוא מציין דבר חשוב: האחוה עם אנשים אלה, עושה את חייו שלו ליותר נסבלים.

בנקודה זו מתוודה טולסטוי על טעותו/תעייתו. הוא מבין מדוע דחה בצעירותו את האמונה כחסרת משמעות ומדוע עתה הוא מקבל אותה. "הבנתי שתעייתי. ועד כמה תעייתי!" מקור הטעות או התעייה בצעירותו לא היה מחשבה שגויה, אלא "מפני שחייתי חיים רעים", שגויים. חיים הדוניסטיים, חיים אגואיסטיים וכדומה. לפיכך התשובה שקיבל אז על מהות חייו שהם "רעה חולה", היתה נכונה ביחס לחייו אז. טעותו היתה שייחס אותה תשובה לחיים בכלל. טולסטוי לא עוצר כאן אלא ממשיך לחקור. הוא מביט בטבע וחושב: דרך קיומה של ציפור מחייבת אותה לעוף, ללקט מזון, לבנות קן. בעשותה כן היא ודאי מאושרת וחייה מושתתים על יסודות של תבונה. הוא מפנה מבטו אל האדם ושואל: "מה אם כן מוטל על האדם לעשות?" (עמ' 72). והוא משיב: "עליו לדאוג לחייו בדיוק כמו שבעלי החיים בטבע עושים זאת, בהבדל אחד: עליו לדאוג לא רק לחייו שלו, אלא לחיי הכלל, אחרת יאבד. כשהוא עושה זאת, אני סמוך ובטוח, שהוא מאושר ושחיי מושתתים על יסודות של תבונה" (עמ' 73).

אולם גם לאחר שהבין כי אם ברצונו לחיות חיים של משמעות עליו לחדול לחיות חיים של טפיל, עדיין משהו מוסיף לייסר אותו. "לא אוכל לקרוא לרגש זה, אלא חיפוש אחר אלוהים" הוא כותב. זה אמנם רגש ולא מחשבה, כי מחשבתית ידע שאין בכך טעם, אבל רגשית "חש רגש של פחד, של יתמות ובדידות בעולם זר, ובצדו תקווה שמהו יבוא לעזרתי" (עמ' 74). לרגשות אלה אין פתרון, וטולסטוי (שלא כהוגים אקזיסטנציאליסטים שרואים את האדם כמי שהושלך לעולם אבסורדי) אינו מוכן לוותר. המחשבה שהוא גוזל שנפל מן הקן, שסתם הובא לעולם בלא אהבה והופקר בו, איננה אפשרית מבחינתו. הוא אומר לעצמו כי מישוה חייב להשגיח בו: "ודי היה שיכיר בכך לרגע, ומיד החיים נעורו בו, וחש את אפשרות הקיום והשמחה" (עמ' 75). הוא נזכר בכל המיתות והתחיות שחוה ומסכם לעצמו: "די שאדע על אלוהים ואני חי; די שאשכח אותו ואני מת" (עמ' 76). הוא מנסה להבין זאת טוב יותר ותוהה מה פשר כל התחיות והמיתות הללו, ואז מתגלה לו מעין נוסחת פלא המסבירה הכל: אני חי באמת ובתמים רק כאשר אני מחפש אחרי